

OFICYNY DRUKARSKIE PIERWSZEJ POŁOWY XVI WIEKU W ZBIORACH BIBLIOTEKI FUNDACJI WIKTORA HR. BAWOROWSKIEGO WE LWOWIE

Wiktor hr. Baworowski, a następnie dyrektorzy Biblioteki jego fundacji, gromadzili druki przede wszystkim z uwagi na ich cechy bibliograficzne. Uznawali, że „punktem ciężkości tych zbiorów są cenne zabytki typograficzne i materiały historyczne” (Księgi kasowe, 1939, k. 145). Kupowali zatem najstarsze i najcenniejsze edycje europejskiego i polskiego drukarstwa, zwłaszcza rzadkie egzemplarze piśmiennictwa z zakresu polskiego prawa i rodzimej historii, druki astronomiczno-matematyczne, religijne (w tym dysydenckie), liturgiczne (najstarsze mszały diecezji krakowskiej i poznańskiej), ustawy synodów, dzieła dotyczące Unii Brzeskiej, unikatowe polskie hebraica, literatura itp. Kolekcja reprezentowana jest przez edycje pochodzące z wszystkich czołowych ośrodków typograficznych z XVI w. w Europie. Obecny rekonesans badawczy obejmuje 50 druków, przechowywanych w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy in. Wasyla Stefanyka, wytłoczonych w cenionych w XVI w. ośrodkach drukarskich, czyli (w alfabetycznej kolejności) w Augsburgu, Bazylei, Kolonii, Lipsku, Norymberdze, Paryżu, Strasburgu i Wenecji.

Prekursorem sztuki drukarskiej w **Augsburgu** był pochodzący z Reutlingen Ginter Zainer. W 1467 r. uruchomił oficynę, z której już pierwsze druki wyróżniała obecność ilustracji drzeworytowej. Dzięki niemu Augsburg stał się najstarszym ośrodkiem popularyzacji drzeworytu w ilustracji książkowej. Znaczącym drukarzem był również Antoni Sorg (1475–1493), współpracujący z nakładcą Janem Schobserem. Znana z druku eposu rycerskiego *Theuerdank* oficyna Johanna Schönspergera powstała natomiast w 1481 r. Tłoczył on teksty w języku niemieckim, korzystał przy tym z ozdobnej fraktury. Z Augsburga wywodził się również Erhard Ratdolt (1447–1527), wielki mistrz typografii z okresu inkunabułów (Bogeng, 1930, t. 1, s. 314; Geldner, 1968, t. 1, s. 132–134, 137–138, 142–146; Clair, 1976,

¹ Uniwersytet Śląsku w Katowicach, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej.

s. 28–29, 134–135). Przełom XV i XVI w. w typografii Augsburga reprezentują: Jan Froschauer (1494–1523) oraz Łukasz Zeissenmair (1494–1502). Pierwszy z nich wydawał popularne kalendarze, poradniki medyczne i literaturę ludową. W omawianej kolekcji znajduje się sześć obiektów wydanych w Augsburgu. Najstarszy druk z 1504 r. pochodzi z warsztatu Jana Froschauera, kolejny z 1509 r. z oficyny Jana Winterburgera, pozostałe z 1516 i 1518 r. wytłoczone zostały w oficynie Sylwana Otmara, a dalsze dwa z 1518 r. w warsztacie Zygmunta Grimma (Benzig, 1963, s. 13).

W **Bazylei** natomiast na fenomen niezwyklego rozwoju sztuki typograficznej wpłynął fakt fundacji i lokalizacji w tym mieście w 1459 r. uniwersytetu, jego geograficzne położenie oraz doskonale prosperujące wytwórstwo papieru. Za pierwszych drukarzy działających w Bazylei uznaje się Bertolda Ruppela (1468-1494), Michała Wensslera (1472-1491) i Bernharda Richela (1472-1482). Typografem wielkiego formatu był Jan Amerbach (1477–1513). W 1477 r. osiadł w Bazylei, gdzie uruchomił oficynę drukarską. W roku 1479 typograf podjął się druku *Biblii* łacińskiej, co zwiastowało niepoślednie typograficzne możliwości mistrza i jego warsztatu. Pod koniec lat siedemdziesiątych XV w. typografowie stanowili w Bazylei silną i liczną grupę zawodową, co upoważniało ich do założenia własnego cechu. Bazylejski cech drukarzy *Safran* był stowarzyszeniem elitarnym i hermetycznym, w którym członkostwo nabywano poprzez dziedziczenie. W szczególnych wypadkach można je było kupić za bardzo wysoką opłatą. (Büchler, 1951, s. 31-34; Bogeng, 1930, 369-377, 379; Clair, 1976, s. 88-89; Stickelberger, 1947, s. 13; Wilhelmi, 1994, s. 72-87). Z bogatej palety drukarzy bazylejskich końca XV i początku XVI w. na przypomnienie zasługuje Jan Petri (1490–1511) i Jan Froben (1491–1521), w kolekcji Wiktora hr. Baworowskiego brak druków autorstwa tych wielkim mistrzów. Są natomiast obecne dwa obiekty: z 1516 r. wytłoczony w oficynie Adama Petri, spadkobiercy oficyny mistrza Jana, oraz z 1537 r., pochodzący z warsztatu Jana Hervagena.

Kolonia natomiast ze swoją liczbą oficyn drukarskich była największym ośrodkiem typograficznym w szesnastowiecznych Niemczech. Sztukę typograficzną wprowadził do Kolonii Ulrich Zell z Hanau. Profesji wyuczył się, praktykując w Moguncji w oficynie Jana Fusta i Piotra Schöffera. Jak większość drukarzy opuścił to miasto w 1465 r. Aktywnym zawodowo był do około 1503 r. Za największego kolońskiego drukarza uważa się Henryka Quentella (1478–1501). Oficyna tego mistrza zapisała się w historii typografii jako miejsce druku (1479) wspaniałej *Biblii kolońskiej*, bogato i nowatorsko dekorowanej licznymi drzeworytami które wywarły istotny wpływ na rozwój ilustracji biblijnej (Bogeng, 1930, s. 291-293; Corsten, 1965, s.110–117; Geldner, 1968, s. 87-93, 100 102; McMutrie, 1957, s. 248-254). W pierwszej połowie XVI w. dominującą pozycję w drukarstwie kolońskim zajmowały dwie oficyny: Arnolda Birckmanna i spadkobierców Henryka Quentella. Prace kontynuował jego brat Arnold starszy (1530-1542) oraz dziedzice: wdowa

po nim i syn Arnold. Cenionym drukarzem kolońskim XVI stulecia był także Melchior z Neuss (1525- 1551), który przejął oficynę po ojcu, Henryku (Benzig, 1963, s. 84–86; Clair, 1976, s. 26–28, 35). Pojedyncze druki kolońskie w badanym księgozbiorze pochodzą z oficyny Piotra Quentella (1524,1537) oraz Euchariusza Cerwikorna (1532, 1534).

Wyróżniającym drukarzem w **Lipsku** był natomiast Konrad Kachelofen, a właściwie Kunz. Pochodził z Metz, a w Lipsku obecny był już od 1476 r. jako kupiec i kamienicznik. Od 1480 r. tłoczył tam urzędowe druki dla Erfurtu, nabywając w ten sposób godność lipskiego prototypografa. Od 1496 r. lipską oficyną Konrada Kachelofena zarządzał pochodzący z Aue Melchior Lotter senior. Ponadto od 1495 r. prowadził on samodzielnie własny warsztat drukarski. Zmarł jako szanowany rajca miejski w 1542 r. Kolejnym uznanym mistrzem typografii z Lipska był Marcin Landsberg, który do tego miasta przybył najpóźniej w 1486 r. Oficyna Landsberga była obecna w Lipsku do 1523 r. Parał się również handlem książką (Bogeng, 1930, s. 352-353; Funke, 1992, s. 125; Geldner, 1968, s. 240-258). Z innym lipskim drukarzem Wolfgangiem Stoeckelem pertraktował Jan Haller, z zamiarem sprowadzenia go do Krakowa. Jako nakładca wydał w jego oficynie dwie prace krakowskiego kanonika Jana Głogowczyka. Jedną z nich był traktat *Exercitium super omnes tractatus parvorum logicarum*, wydany w 1501 r. Jan Haller nie przekonał jednak mistrza do założenia drukarni w Krakowie. Z kolei pochodzący z Würzburga Jakub Thanner obecny był w Lipsku w latach 1498-1528. Był człowiekiem wykształconym i uczciwym w interesach, nauczycielem w Kolegium św. Bernarda i wydawcą podręczników uniwersyteckich. W tym okresie prowadził także własną drukarnię Walenty Schumann (1513-1542), wydawca pism klasycznych, humanistycznych (Benzig, 1963, s. 260-261). W badanej kolekcji zidentyfikowano cztery druki pochodzące z lipskich drukarni: Marcina Lanzberga (1504) Melchiora Lottera (1505), Walentego Schumanna (1529), Mikołaja Fabera (1534), spadkobierców Melchiora Lottera (1537) oraz z magdebur-skim adresem oficyny Michała Lottera (1534) i Walentego Papa (1546).

W **Norymberdze** natomiast drukarstwo zostało zdominowane przez Antona Kobergera, wybitną osobowość w historii typografii europejskiej, który działalność drukarską rozpoczął w tym mieście około 1471 r. W tym okresie, a właściwie aż do śmierci w 1513 r. wyróżnił się jako operatywny drukarz, wydawca i księgarz. W jego oficynie praktykowali niektórzy późniejsi wybitni drukarze europejscy. Składy księgarskie Kobergera prowadzone zazwyczaj przez miejscowych drukarzy znajdowały się również w Krakowie i we Wrocławiu. Znanych jest około dwustu druków sygnowanych przez oficynę Antona Kobergera. W dorobku tym przeważały dzieła o tematyce religijnej i prawniczej. Pod koniec XV w. oficyna Kobergera była sprawnie zarządzanym przedsiębiorstwem niezwyklej wielkości. Szczytowym osiągnięciem tej oficyny była *Kronika świata* Hartmana Schedela (Bau-

mann, 1954, s. 122-132; Bogeng, 1930, s. 318-322, 325; Geldner, 1968, s. 161-169, 176-180; McMurtrie, 1957, s. 250-252). W latach 1490-1498 odnotowany został fakt obecności w Norymberdze oficyny Kaspara Hochfedera późniejszego typografa w Metz i Krakowie, Ambrożego Hubera (1498-1503), Hieronima Höltzela (1500-1520) i Jana Weissenburgera (1500-1513). W badanej kolekcji znajdują się pojedyncze druki z oficyny Urlicha Pindera (1507), Hieronima Höltzela (1512) oraz Jana Petreiera (1543).

W **Paryżu**, znaczącej wówczas metropolii oraz mieście uniwersyteckim, pierwsza oficyna drukarska (1470 r.), prowadzona przez drukarzy z Bazyli, tłoczyła na potrzeby Sorbony. W 1473 r. powstał nowy warsztat wydawniczy, specjalizujący się w druku łacińskich dzieł teologicznych. Pracowali tu kolejno niemieccy drukarze, tacy jak Ulrich Gering i Bertold Remboldt (1494-1519), który wykształcił charakterystyczny i rozpoznawalny dla paryskiej typografii styl druku oraz wprowadził sygnowanie kart arabskimi cyframi (Bogeng, 1930, s. 532-533; Clair, 1976, s. 59-61, 159-162; Funke, 1969, s. 93; Geldner, 1968, t. 2, s. 189-194; Morison, Day, 1963, s. 35). W XVI w. na wydajność drukarni najemnych oraz ich profil wydawniczy zaczęły wpływać wielkie przedsiębiorstwa nakładcze i księgarskie. Dwa druki z tej kolekcji paryskiej proveniencji pochodzą z oficyny Antoniego Bonemera (1519) oraz Jakuba Bogarda (1544).

W omawianej kolekcji zidentyfikowano ponadto dwa **rzymskie** druki z oficyny Marcelego Silbera z 1513 i 1515 r., trzy strasburskie druki z oficyny Jana Knoblauch z 1515, 1517 i 1518 r., a także druk Crato Mylius z 1540 r. oraz jedną wenecką *aldynę* z 1502 r., druk liturgiczny z oficyny Lucaantonio Giunty (1511), dwa dalsze autorstwa Piotra Lichtensteina z 1532 r. oraz druk z oficyny Giovanniego Battisty Pedrezzano z 1550 r. Wenecja i Strasburg to w omawianym okresie znaczące ośrodki typograficzne w Europie, specjalizujące się w druku książek ilustrowanych oraz liturgicznych. Udział tych oficyn drukarskich w kolekcji bibliotecznego hrabiego Baworowskiego prezentuje się skromnie. Dominują w niej, co zrozumiałe, drukarze krakowscy, a sama kolekcja jest interesującym przyczynkiem do oceny formatu intelektualnego polskiej arystokracji.

Pierwszym typografem w **Krakowie** był przybyły z Augsburga wędrowny drukarz Kasper Straube, a założona przez niego oficyna działała w latach 1473-1477. Kolejny drukarz krakowski to Szwajpolt Fiol, który obywatelstwo uzyskał dzięki ożenkowi z córką krakowskiego mieszczanina Mikołaja Lubczyca, Małgorzatą (Błońska, 1981, s. 61). Około 1483 r. założył w Krakowie oficynę, w której wytłoczone zostały pierwsze cyryliczne druki liturgiczne. Kolejną założył w 1503 r. Kasper Hochfeder. Dwa lata później została ona przejęta przez Jana Hallera, bogatego kupca krakowskiego (Seruga, 1933, s. 97; Frantz, 1974, s. 20; Pirożyński, 1975, s. 33). Jan Haller (1467-1525) jako drukarz i jako wydawca jest w kolekcji Baworowianum reprezentowany przez 38 pozycji. Najstarszy druk jego autorstwa

pochodzi z 1506 r., a ostatni z 1522 r. Oficyna Hochfedera i Hallera pracowała na rzecz Akademii Krakowskiej, wydając podręczniki, ponadto miała przywilej królewski na tłoczenie druków liturgicznych. Wraz z opuszczeniem Krakowa przez Hochfedera zamyka się prekursorski okres drukarstwa w tym mieście. W 1510 r. w Krakowie oficynę założył współpracujący z Hallerem Florian Ungler. Oficyna Unglera – w różnym stopniu zależności od Hallera jako nakładcy – przetrwała do śmierci drukarza, w 1536 r. Druki z oficyny Floriana Unglera oraz oficyny prowadzonej przez wdowę i spadkobierców (1538-1550) to 48 pozycji. Najstarsze obiekty pochodzą z 1512 r. Ostatni krakowski druk sygnowany adresem wdowy Unglerowej datowany jest na rok 1550. W 1497 r. na Akademię Krakowską zapisał się Hieronymus z Lubomierza, który jako wyzwolony drukarz posługiwał się zlatynizowaną formą swojego rodowego nazwiska: Vietor. Samodzielną działalność nakładczą i drukarską rozpoczął po 1508 r. w Wiedniu, gdzie przebywał do końca 1517 r. W 1518 r. powrócił do Krakowa, założył kolejną oficynę drukarską. Hieronim Vietor zmarł w 1546 r. (Swierk, 1976, s. 195). Książki z oficyny Hieronima Vietora (1480-1547) to 71 pozycji. Najstarsze z lat 1511-1512 pochodzą z wiedeńskiego okresu działalności tego drukarza. Ostatni krakowski druk datowany jest na rok 1545. W kolekcji odnotowano aż 39 druków wytłoczonych w krakowskiej oficynie Macieja Scharffenberga. Najstarszy z nich ukazał się w 1527 r. Ostatnia pozycja autorstwa tego drukarza pochodzi z 1547 r. Pozostałe druki krakowskiej proveniencji przypisano Markowi i Hieronimowi Scharffenbergom, Janowi Haliczowi oraz Łazarzowi Andrysowicowi, natomiast najstarsze dwie pozycje z 1504 i 1505 r. reprezentuje oficyna Kaspra Hochfedera (Gwóźdźnik, i in., 2015, ss. 169; Kawecka-Gryczowa red., 1963, s. 217-220, 299-327).

W okresie II wojny światowej Baworovianum uległo częściowemu rozproszeniu i przemieszczeniu. W okresie okupacji sowieckiej zbiory zostały połączone z zasobem Ossolineum, w okresie okupacji niemieckiej w 1944 r. doszło do ewakuacji do Krakowa (następnie na Dolny Śląsk najcenniejszych druków. Zachował się protokół skrzyń, zgodnie z którym wywieziono ponad 400 starych druków. Niewielka ich część znajduje się w zbiorach Ossolineum we Wrocławiu i Biblioteki Narodowej, a ich analiza wzbogaciłaby obraz typograficznej mapy XVI-wiecznej ośrodków drukarstwa europejskiego, w zbiorach dawnego Baworovianum.

Bibliografia

- Baumann, W. (1954). Die Druckerei Stuchs in Nürnberg (1484-1537). *Gutenberg – Jahrbuch*, 29, 122-132.
- Benzig, J. (1963). *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

- Błońska, M. (1981). Próby nowego spojrzenia na dzieje krakowskiej oficyny drukarskiej Sz wajp olta Fiola. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 4, 51-62.
- Bogeng, G.A.E. (1930). *Geschichte der Buchdruckerkunst*. Dresden: Demeter Verlag.
- Büchler, E. (1951). *Die Anfänge des Buchdrucks in der Schweiz*. Berno: Buchdruckerei Büchler.
- Clair, C. (1976). *A History of European Printing*. London: Academic Press.
- Corsten, S. (1965). U. Zell deutschsprachige Drucke. *Gutenberg – Jahrbuch*, 40, 110-117.
- Frantz, W. (1974). *W gnieździe drukarstwa polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Funke, F. (1992). *Buchkunde*. München: Saur.
- Geldner, F. (1968). *Die deutschen Inkunabeldrucker. Das deutsche Sprachgebiet*. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Gwóździk, J. i in. (2015). *Bibliotheca Bavoreviana Leopoliensis. Prints from the first half of the sixteenth century*. A catalogue. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kawecka-Gryczowa, A. (red.). (1983). *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- McMutrie, D.C. (1957). *The Book: The Story of Printing and Bookmaking*. New York: Oxford University Press.
- Pirożyński, J. (1975). *Drukarstwo krakowskie XV-XVI wieku*. Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Seruga, J. (1933). *Jan Haller, wydawca i drukarz krakowski 1467-1525*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historji i Zabytków Krakowa.
- Stickelberger, F.E. (1947). *Basels Humanistenzeit*. Basel.
- Świerk, A. (1976). Hieronymus Vietor – ein Pionier des polnischen Buchdruck im 16 Jahrhundert. *Gutenberg-Jahrbuch*, 51, 194-199.
- Wilhelmi, T. (1994). Johann Bergmann von Olpe in Basel. *Olpe in Geschichte und Gegenwart*, 2, 71-87.

Leonard Ogierman

Printing workshops of the first half of the 16th century in the collection of Library of Wiktor Baworowski Foundation in Lviv

Abstract

The library collection of Wiktor Baworowski from the 16th century is dominated by prints from Cracow workshops. Jan Haller finds a privileged position there as a printer in 38 places. The oldest is from 1506, and the last in this collection dates at 1522. Prints coming from Hieronim Vietor workshops are equally numerous. The oldest items from 1611-1512 come

from the Viennese period of the printer's activity. The last Cracow print is dated 1545. There are 48 prints that come from the workshop of Florian Ungler and the one run by the widow and other heirs. The oldest objects come from 1512. The last Cracow print signed with the address of the widow Unglerowa is dated 1550.

The collection also contains 39 prints pressed at the Cracow publishing house of Maciej Scharffenberg. The oldest of them appeared in 1527. The last item by this printer comes from 1547. The remaining prints of Cracow ,s origin are supposed to be the work of Marek and Hieronim Scharffenberg, Jan Halicz and Łazarz Andrysowic. The oldest two items from 1504 and 1505 are represented by the workshops of Kasper Hochfeder.

Baworovianum also contains 50 prints made in the then-valued printing centers. They are (in alphabetical order): Augsburg, Basel, Cologne, Leipzig, Magdeburg, Metz, Nuremberg, Paris, Rome, Strasbourg, Venice and Wittenbergia.

Keywords: Lwiv, Wiktor Baworowski, Baworovianum, typography, 16th century

Leonard Ogierman

Oficyny drukarskie pierwszej połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie

Streszczenie

W zbiorach bibliotecznych Wiktora hr. Baworowskiego z XVI wieku dominują druki z krakowskich warsztatów. Jan Haller zajmuje uprzywilejowaną pozycję, jako drukarz 38 książek. Najstarszy druk pochodzi z 1506 r., a ostatni w tej kolekcji z 1522 r. Równie liczne są książki z warsztatów Hieronima Wietora. Najstarsze, z lat 1611-1512, pochodzą z wiedeńskiego okresu działalności drukarza. Ostatni krakowski druk tłoczono w 1545 r. Zachowało się we Lwowie aż 48 tekstów, pochodzących z pracowni Floriana Unglera oraz jego wdowy i spadkobierców. Najstarsze sięgają 1512 r., a ostatni krakowski druk ma datę 1550 r.

Kolekcja zawiera również 39 książek, prasowanych w krakowskiej oficynie Macieja Scharffenberga. Najstarsza została wydana w 1527 r., a ostatnia z tej tłoczni wyszła w 1547 r. Pozostałe druki pochodzenia krakowskiego były dziełami Marka i Hieronima Scharffenbergów, Jana Halicza i Łazarza Andrysowica. Dwie najstarsze książki, z 1504 i 1505, to dzieło warsztatu Kaspra Hochfedera.

Baworovianum gromadziło również 50 książek, wykonanych w cenionych wówczas centrach drukarskich. Były to (w kolejności alfabetycznej): Augsburg, Bazylea, Kolonia, Lipsk, Magdeburg, Metz, Norymberga, Paryż, Rzym, Strasburg, Wenecja i Wittenbergia.

Słowa kluczowe: Lwów, Wiktor Baworowski, Baworovianum, typografia, XVI w.